

Kunstikursuse 5. osa: Kunst ja poliitika: maali peidetud sinimustvalged

Eero Epner
17. aprill 2014

Richard Uutmaa „Võrguparandajad”, 1941. Pilk tasuks suunata töö keskele.
Värvikombinatsioon ei ole juhuslik.

Kadriorus Mikkelis muuseumis on septembri alguseni avatud näitus „Kuldaja värvid. Eesti klassikaline maalikunst Enn Kunila kollektsioonist”. 12 järjestikusel neljapäeval tutvustab Eesti Päevaleht ühte näitusel olevat maali ja selle taustalugu.

1941. aasta juuni lõupäevadel kohtab Juhan Peegli pooldokumentaalse „Ma langesin esimesel sõjasuvel” peategelane Võrumaal ühes poes talumeest. Minategelane märkab, et mees on silmatorkavalt päevitunud. Pole ka imestada. Too suvi oligi erakordselt kuum. Pilvitud päevad lõppesid harjumatuult palavate õhtupoolikutega ja päike olevat paistnud rohkem kui kunagi varem.

Idülliline ilm oli kummalises vastuolus kogu selle suve vägivalda täis sündmustega: vahistamised, deporteerimised, tapmised, hukkamised, sõda. Kuid seesama päike, mis kõrvetas Võrumaa talumeest, paistis ilmselt ka kolmapäeval, 18. juunil, mil Tallinna Kunstihoones avati esinduslik, rohkem kui 120 tööga ülevaatenäitus. See oli ärev nädal. Laupäeval oli toimunud suur küüditamine. Pühapäeval tungis Saksa armee Nõukogude Liidule kallale.

Näitusetööde pealkirjadest ei tasu otsida vihjeid tolele nädalale ega suvele. Pealkirjad „Motiiv Kadriorust”, „Suvi Nõmmel” ja „Tütarlaps sinise paelaga” räägivad hoopis muud keelt. Ja kui otsustada vaid pealkirja järgi, siis samamoodi ka Richard Uutmaa kolm suuremõõtmelist maali. „Rukkilõikajad”, „Lambaniitjad” ja „Võrguparandajad” (tuntud ka kui „Võrgukudujad”). Kuid ometi oli nende maalide näol tegemist mitte ainult (ja võib-olla isegi „mitte niivõrd”) kunstiga. Need olid ka poliitilised kommunikatsiooniaktid.

Kolmikust üks kadunud

Kolmikust on tänaseks teada kahe asukoht. „Rukkilõikajad” on üks Uutmaa tuntumaid töid, ostetud Eesti kunstimuuseumisse peaaegu kohe pärast näitust. See kujutab põllul küürutavaid naisi, kes lõikavad sirbiga rukist ja seovad seda vihkudesse. Kaugemalt on paista vikatiga mees, esiplaanil logelevad poisikesed. „Lambaniitjad” on siiani kadunud. „Võrguparandajad” oli teadmata paigas üle 60 aasta, kuni kümme aastat tagasi välja ilmus. Oli teadmata paigas? Või – oli peidetud?

Võimalik, et see oletus on liiga julge. Ei tundu selles töös olevat ju midagi, mis oleks sundinud maali Nõukogude ajal peitma. Ka omaaegsed kriitikud on leebed, isegi kiitvad. „R. Uutmaa „Võrgukudujad” annab tunnistust autori hoolikast süvenemisest kaluriküla etnograafilisse miljöösse,” kirjutab üks neist. Ja samasuguse motiiviga „Rukkilõikajad” oli nõukogude ajal ometi ju üks enim reprodutseeritud, isegi fetišeeritud töid Uutmaa loomingus – kuna kujutas töötavaid inimesi.

Ent ometi on siin maalil mõned aspektid, mis ei luba tööd vaadata nii, nagu on harjutud eesti vanemat maalikunsti vahel vaatama – kui poliitiliselt impotentset.

Hea soovi korral võib juba töö motiivis näha üht-teist. Jacques Rancière, üks mõjukamaid esteetika ja poliitika suhte uurijaid, on kirjeldanud võimu toimemehhanismi. Kui varem seadis see eesmärgiks leida fakte, mis tõestaksid tema õigust olla võim, siis nüüd on pigem tegemist teadliku amneesia esilekutsumisega.

Võim püüab panna ühiskonda unustama – ja kujutades hääbuvat ja „traditsioonilist” Eesti rustikaalset elulaadi, ei lase kunstiteos unustada. Kuid see põhjendus on ehk sentimentaalne, tahtlik ületõlgendamine.

Sellisel juhul tasuks aga pilk suunata töö keskele. Seal on üks naisterahvas sinises särgis, tema seelik on must ja tema põlvedel on valged võrgud. Värvikombinatsioon ei ole juhuslik. See on lipusinine ja kusagil mujal maalil sellist tooni ei esine. Enamgi veel. See pildilaik kukub välja maali harmoonilisest koloriidist, ta ei sobitu siia orgaaniliselt, on justkui külge poogitud. Samavõrd ebaloogiline on ka inimeste rahulik töötamine, kuigi peade kohal on taevas äikest täis. Kas ei võiks neid hoiatada kunstnik ise, kes istub esiplaanil, pikk profiil võrkude kohal? On need ju tema koduküla inimesed, ta tunneb neid kõiki.

Või on see kõik siiski juhus? „Rukkilõikajates” ju äikeselist taevast ei ole, mitte mingit sümbolit ajastu pingetest. Kuid need logelevad poisikesed all vasakul nurgas? Ühel neist on lipusinine särk ja mustad põlvpuksid. Ning tema jalgade juures on valge lina...

Žest ei olnud tühine

Võimalik, et ka see on juhus. Ja kui ka pole, siis kas ei ole rahvuslik lugemismudel meie vanema kunstiajaloo tõlgendamisel end juba ammu ammendanud? Jah, on. Ja kui need maalid oleksid loodud paar aastat varem, oleksidki need osa kodukaunistamise ideoloogilisest survest.

Kuid 1941. aasta juunis ja juulis olid nad suhtlusvahend. Kunstnik maalis n-ö ridade vahele. Ja publik luges seda. See oli poliitiline kommunikatsioon. Tänapäeval võib seda tunduda liiga vähe. Kuid oma ajastu võimaluste piires ei olnud Uutmaa žest tühine. Pealinna keskses näitusesaalis rippudes sisenes maalikolmik vägivallast ja ideoloogiatest tulvil õhustikku. Need maalid ei suutnud seda õhustikku muuta. Aga nad ei olnud seal ka niisama.

Muide, teos maksis 1000 rubla. Keskmise kuupalk oli toona 300 rubla kandis, hea paari meestekingade eest võis aga küsida 200 rubla. Ent ükskõik kui kuum too suvi oli – uute kingade peale jaksas vaevalt keegi mõelda.